

Dr. Ivan Grafenauer

Srednjeveška katekizemska uganka v Finžgarjevem Divjem lovcu

F. S. Finžgarju za sedemdesetletnico.

V narodopisnih uvodnih prizorih »Divjega lovca« — na Veliko noč po službi božji pred cerkvijo — je F. S. Finžgar med druge slovenske velikonočne šege, narodne šale in rekla vpletel tudi zgodbo o velikonočnem izpraševanju in v njej porabil staro slovensko narodno veroučno zastavico o Adamu in Evi ter oboje položil v usta epizodni figuri vaškega revčka in norčka Tončka.

V četrtem prizoru prvega dejanja se fantje in dekleta šalijo s Tončkom, zakaj ga pri velikonočnem izpraševanju »še noter niso pustili, kar med durmi so ti dali listek«¹:

Tonček: Pa zakaj? Zato, ker sem gospoda Šimna enkrat tako pobaral, da je njih modrost ugasnila kot leščerba, če ji olje poide.

Anka: Saj ni res, jaz ti že ne verjamem.

Tonček: Pa nikar! Res je pa le.

Tine: Povej nam, kako je bilo!

Fantje in dekleta: Povej, povej!

Tonček: Za Veliko noč so nas izpraševali — to je bilo tistega leta, ko je bil tak sneg, da je Pustotnikovo streho polomil in tisti debeli oreh sredi vasi razčesnil. In kako so nas pestili! Jaz sem se pri peči tiščal. Puheljnovemu Anzeljnu sem pa v štuli klobuka na prste kazal, koliko je naglavnih grehov. Pa me je mož pretuhtal in rekel: »Tonček, goljufal ne boš! Nič mu ne kaži!« Pa sem iztegnil jezik in rekel: »Vsega še oní ne vedó!« — »Pa me vprašaj, če več veš!« In sem se okorajžil in zastavil vprašanje: »Naj povedó, kdo bo na sodni dan vstal, ki ni bil rojen!« — »Kdor ni bil rojen, ni umrl in ne bo vstal!« Tako so jezno rekli gospod Šimen.

Tine: Dobro si bil plačan. To je resnica.

Tonček: Zate, ki nič ne veš. Adam in Eva bosta vstala, pa nista bila rojena, ampak ustvarjena.

Dekleta in fantje (se smejejo): Dobro, dobro!

Janez: Kaj so pa gospod rekli nato?

Tonček: Listek so mi dali in rekli: »Tonček, ti si za vselej odpravil izpraševanje.« Jaz sem pa rekel: »Amen« — in sem se zmuzal skozi vrata. (Glasen smeh.) —

Že način, kako je Finžgar to katekizemsko zastavico v igro vpletel, kaže, da to ni katekizemsko vprašanje današnjih dni, ampak narodna uganka. In res mi je Finžgar povedal, da jo je slišal med ljudmi, ko je bil v Bohinjski Bistrici za kaplana.

¹ Finžgar, Divji lovec, Jugoslov. knjigarna, Ljubljana (1920), 10—11, in Finžgar, Zbrani spisi 9, Nova založba, Ljubljana (1940), 14—16 (po tej izdaji je povzet citat).

Ta bohinjska katekizemska zastavica, ki pa je doma tudi drugod po Slovenskem, je stara že več kot tisoč let.

Zastavljanje in ugibanje zagonetk je bilo priljubljeno v samostanskih in drugih šolah že zgodaj v srednjem veku. Tako stoji v latinski knjižici vprašanj (IX. stl.) iz benediktinskega samostana v Tegernseeu na Gornjem Bavarskem, hrani jo od l. 1803. državna knjižnica v Monakovem med latinskimi rokopisi (Cm 19.417)², med drugačnimi zastavicami (n. pr. Kaj raste in pojema? — Mesec) tudi Finžgarjevo katekizemsko zastavico iz Bohinja in iz »Divjega lovca«: Kdo je umrl in se ni rodil? — Adam.³

Pa zastavico si niso izmislili morda tegernseejski menihi. Poznamo jo že iz spisov anglosaškega meniha Alkuina (r. ok. 730 v Yorku na sed. Angleškem, u. 804 v Toursu), slavnega dvornega teologa, filozofa, pedagoga, astronoma in pesnika frankovskega kralja in poznejšega rimskega cesarja Karla Velikega, kraljevega domačega učitelja in ministra za bogočastje in uk.

Kot takšen je napisal tudi učne knjige za gramatiko⁴, pravopis⁵, retoriko⁶ in dialektiko⁷. Pisane so vse — razen pravopisa — v dvogovoru; gramatika v dvogovoru med učencema, enim Sasom in enim Frankom, in učiteljem, retorika in dialektika pa v dvogovoru med kraljem Karlom in učiteljem Albinom, t. j. Alkuinom, ki se je kot pesnik in učenjak po klasično rimsko imenoval Flaccius Albinus. Alkuin pa je napisal majhno poučno delce tudi Pipinu, drugemu Karlovemu sinu (r. 777), langobardskemu (italskemu) kralju (781—810), ki je v slovenski zgodovini znan po svojih pohodih zoper Obre (791, 796)⁸; tudi ta je spisana v obliki dvogovora: »Kraljevskega in prežlahtnega mladeniča Pipina dvogovor z učenim Albinom.«⁹

Prvi dve tretjini tega spisa vprašuje učenec Pipin, kaj je to in to, in učitelj Alkuin mu odgovarja, ne s pravimi definicijami, ampak s podobami. Vprašanja so v velikem delu razvrščena, kakor vprašuje živ in vedoželjen otrok, ko vsak odgovor sproži spet novo vprašanje. N. pr. takoj ob začetku¹⁰:

Pipin: Kdo rodi besedo? — Alkuin: Jezik.

² Knjižico je izdal Wilh. Wilmanns v Zeitschrift für deutsches Altertum XV (1871), 166—180; o rokopisu gl. Steinmeyer Althochdeutsche Glossen IV, 569.

³ G. Ehrismann, Geschichte der deutschen Literatur bis zum Ausgang des Mittelalters I, Die althochdeutsche Literatur², Beck, München (1932), 385.

⁴ Alkuini Grammatica, Migne PL 101, stlp. 849—902.

⁵ Alkuini De Orthographia, Migne, PL 101, stlp. 901—920.

⁶ Alkuini Dialogus de Rhetorica et Virtutibus, Migne, PL 101, 919—950.

⁷ Alkuini De Dialectica, Migne, PL 101, 949—976.

⁸ Gl. Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku I, Leonova družba, Lj. (1902), 400: kazalo pod imenom Pipin, sin frankovskega kralja Karla Velikega.

⁹ Pippini regalis et nobilissimi juvenis Disputatio cum Albino scholastico, Migne, PL 101, 975—980; Wilh. Wilmanns, Zeitschrift für deutsches Altertum XIV, 530—555.

¹⁰ Migne, PL 101, 975.

P. Kaj je jezik? — A. Bič zraku.

P. Kaj je zrak? — A. Varuh življenja.

P. Kaj je življenje? — A. Srečnim veselje, nesrečnim žalost, pričakovanje smrti.

P. Kaj je smrt? — A. Neizogiben konec, negotovo potovanje, solze živih, utrditev oporoke, tat človeku.

P. Kaj je človek? — A. Suženj smrti, prehodni popotnik, gost v svojem kraju. — Itd. itd.

Končno pa Albinus pogovor obrne, da začne sam izpraševati: ko Albinus na Pipinovo vprašanje, kaj je vera, pove, da je gotovost glede neznane in čudovite zadeve, in ko Pipin spet vpraša, kaj je čudovito, Albinus ne odgovori več s podobo, ampak z uganko¹¹: »Pred kratkim sem videl človeka stoječega, mrtvega hodečega, ki ga nikoli ni bilo.« — Pipin: »Kako je to mogoče?« — Albinus: »Podoba (zrcalno) v vodi.« — Pipin se začudi, kako da tega ni sam uganil, ko je to vendar že tolikrat videl. Albinus pa mu nasvetuje, naj bi poskusil zdaj sam reševati. Pipin je voljan, le učitelj naj ga opozori, če bi kaj napak odgovoril. In zdaj sledi vrsta ugank, med njimi tudi tale tridelna katekizemska zastavica:

A. Trije so bili: eden nikoli rojen in enkrat umrl; drugi enkrat rojen, nikoli umrl; tretji enkrat rojen dvakrat umrl. — P. Prvi ima isto ime kakor zemlja¹²; drugi (enako ime) kakor Bog¹³; tretji kakor ubožec¹⁴. — A. Povej prve črke.¹³ — P. I.¹⁴ V.¹⁵ 12 XXX.¹⁶

Izmed drugih zastavic jih je nekaj gotovo učenega, šolskega izvora. Tako gotovo le-te: (PL 101, 978: 2. uganka) A. Neznanec je z menoj brez jezika in glasu govoril in ga nikoli prej ni bilo in ga nikoli ne bo, pa ga nisem slišal, ne poznal. — P. Ali so te sanje nadlegovale? — (979: 12. ug.) A. Videl sem človeka, ki je osem v rokah imel, od osmih sedem vzela, pa je ostalo šest. — P. Učenci v šoli to vedo. (Neka šolska šala.) — (980: 16. ug.) A. Kaj je, kar je in ni? — P. Nič. —

¹¹ Migne, PL 101, 978.

¹² Migne, PL 101, 979—980.

¹³ Ne po imenu, temveč po vrstnem redu v latinskem alfabetu.

¹⁴ I. (prva črka v latinskem alfabetu A) A d a m : hebrejsko kolektivno ime za človeka in lastno ime prvega človeka, t. j. iz zemlje (hebr. adamā) narejeni. Prim. Die heilige Schrift des Alten Bundes, hrsg. v. Pius Parsch, I: Geschichtliche Bücher, Klosterneuburg (1934), 4, op. 5. in 11. (k 1 Mojz 2, 7. 21); Sveto pismo stare zaveze I., Pet Mojzesovih knjig in Jozuetova knjiga, prir. dr. Matija Slavič, MD Celje (1939), 12, op. 12 (k 1 Mojz 2, 19).

¹⁵ V. (peta črka v lat. alfabetu E): Elias. Gl. 2 (4) Kralj 2, 1—11 (Elija vzeta v nebo); prim. Mal 3, 23, Sir 48, 9. 10. — Gl. tudi Mt 27, 46. 47 (Mk 15, 34. 35): Okoli devete ure je zaklical Jezus z močnim glasom: »Eli, Eli, lama sabaktani?« to je »Moj Bog, moj Bog, zakaj si me zapustil?« (Gl. Ps 21, 2.) Ko so nekateri izmed tam stoječih to slišali, so govorili: »Ta kliče Elija.« — Elija (hebr. Elijahu) pomeni moj Bog je Jahve.

¹⁶ Ni dvoma, da je tu zmeda v številkah: arabska številka 12 je povzeta v Migne, PL 101 po objavi rokopisa, tiskani v 16. stoletju; je pa iz časa, ko so v latinskem alfabetu šteli posebej tudi št. j (kaj pomeni številka XXX, ni umljivo). Prav je samo XI — če se j ne šteje — ali XII — če se j šteje (enajsta oz. dvanajsta črka lat. alfabetu L: Lazarus. Gl. Jan 11, 1—44 (Jezus obudi Lazarja) in Lk 16, 19—31 (Prilika o bogatinu in ubogem Lazarju).

A. Kako more biti in ne biti? — *P.* Po besedi je, v resnici ni.¹⁷ — (980: 17. ug.) *A.* Kdo je molčeč sel? — *P.* Kar imam v roki. — *A.* Kaj imaš v roki? — *P.* Pismo. — Nekaj pa je takih, da so po snovi lahko ljudske uganke, po obliki pa so gotovo šolske: (978: 5. ug.) *A.* Videl sem ogenj, ki je neugašen v vodi ležal. — *P.* Kremen (kresilni kamen). — (979: 9. ug.) *A.* Kdo je, ki ga ni, pa ima ime in, če kdo kliče, odgovarja? — *P.* Odmev.¹⁸

Pa so med Alkuinovimi ugankami tudi nedvomno ljudske: (978: 3. ug.) *A.* Videl sem mrtve, ki so rodili živega, in dih živega je použil mrtve. — *P.* Z drgnjenjem lesa (ob les) nastane ogenj in potem (ogenj) použije les. — (978: 6. ug.) *A.* Videl sem mrtvega sedečega nad živim, pa je med smehom mrtvega živi umrl. — *P.* To naši kuharji vedo. (Krop v ponvi ali kotlu nad ognjem skipi.) — (978—79: 7. ug.) *A.* Bil sem z drugimi na lovu in, če smo na njem kaj ulovili, nismo vzeli s seboj; česar pa nismo mogli ujeti, smo nesli s seboj domov. — *P.* To je lov zagovednih ljudi.¹⁹ (Lov na uši [ali bolhe].) — (979: 10. ug.) *A.* Videl sem gospodarja, ki je svojo hišo nesel; in óni je molčal, hiša pa je pela. — *P.* Pripravi mi mrežo, pa ti prinesem. (Školjko.) — (979: 11. ug.) *A.* Kdo je, ki ga moreš videti samo z zaprtimi očmi? — *P.* Kdor smrči, ti ga pokaže.

Dialogičnega sloga in ugank za bistritev uma pa si kot šolsko učno metodo ni Alkuin sam izmislil. Uporabljali so to metodo že v starem veku in velik del srednjeveških dialogičnih spisov in ugank je nastal po zgledu staroklasičnih spisov, in to ne le v zahodni, ampak tudi v vzhodni Evropi.²⁰ Ni čuda, da so dialogični slog posnemali tudi v šolah in da je med ugankami, ki so jih rabili pri šolskem pouku, tudi marsikatera antična.

Že W. Wilmanns²¹ je opozoril, da stoji Alkuinova uganka o ušjem (bolšjem) lovu že med »Sto ugankami« poznoantičnega ugankarja Simfosija (ok. l. 400 po Kr.) — Symphosii Aenigmata²² num. XXX.²³ Uganka o v vodi neugaslem ognju

¹⁷ Migne, PL 101, 980, 16: P. Nomine est, et re non est.

¹⁸ Migne, n. m.: P. Biblos in silva (Ms. bilos in silvis) interroga.

¹⁹ Migne, n. m.: P. Rusticorum est haec venatio.

²⁰ G. Ehrismann, Althochdeutsche Literatur (GDL I), 385. — Prim. Veselovskij, Solomon i Kitovras, SPb (1872), 92, op. 1; 251 s.; isti, Razy-skanija v oblasti russ. duch. sticha V: Novyja dannyja k istorii Solomonov-skich skazaniij, Sbornik otd. russ. jazyka i slovesnosti Imp. Akad. nauk SPb., XXVIII (1881), 131 ss.

²¹ W. Wilmanns, Zeitschrift für deutsches Altertum XIV, 542.

²² Symphosii Aenigmata (num. I—C) gl. v izdaji Poetae Latini Minores, rec. et emend. Aemilius Baehrens, vol. IV. Teubner, Leipzig (1882), 364—385, ali Anthologia Latina sive Poesis Latinae supplementum I, 1, rec. Alexander Riese, Teubner, Leipzig (1868), 187—207.

²³ XXX Peduculus (v. 1. po Baehrensu, 2.—3. po Rieseju):

Est noua notarum cunctis captura ferarum,
Vt si quid capias, id tu tibi ferre recuses,
Et quid non capias, tecum tamen ipse reportes.

(Je nov lov vsem znanih zverin, — tak, da, če kaj uloviš, ne maraš vzeti s seboj, — to, česar ne uloviš, vendar s seboj poneseš domov.)

spominja na Simfosijevo uganko o kremenu (LXXVI)²⁴, posebno zadnje vrstice, uganka o odmevu na zadnji stavek Simfosijeve uganke o odmevu (XCVIII)²⁵, uganka o drnjóhalcu (smrčalcu) na zadnjo vrstico Simfosijeve uganke o snu (XCIX)²⁶; uganka o številkah osem, sedem in šest pa se ujema kar dobesedno s Simfosijevo uganko XCVI²⁷, vendar stoji ta samo v enem rokopisu Simfosijevih ugank in ne v najboljšem in je morda srednjeveškega izvora.²⁸

Te uganke je dobil Alkuin bodisi posredno, bodisi neposredno — prvo je verjetnejše — iz Simfosijevih Sto ugank. Migne PL 101 opozarja pa tudi pri Alkuinovi katekizemski uganki o Adamu, Eliju in Lazarju (979/80), da jo je treba primerjati s Simposijem (t. j. Simfosijem), in sicer s 94. uganko.²⁹ Če je kaj takega najti v kaki zastareli izdaji, prirejani po mlajših rokopisih, ali v kaki knjigi ali izdaji Nizozemca Bonav. Vulkanija (nizoz. Smita: Kovača, r. 1538 Brügge, u. 1614 Leiden), to ničesar ne dokazuje, ker starejši rokopisi imajo na 94. mestu povsem drugo uganko: XCIV Luscus alios uendens (Baehrens), Luscus alium tenens (Riese) — Enooki druge prodaja, Enooki drugega drži.

Katekizemska zastavica Alkuinova potemtakem pač ni iz Simfosija (saj ni prav nič vidno, da bi bil Simfosij kristjan), pa tudi vobče ne iz starokrščanske književnosti. Antičnim svetnim ugankam so jih pridružili pač šele srednjeveški menihi v samostanskih šolah. Ali je bil to pri

²⁴ LXXVI Silex (po Rieseju):

Semper inest intus, sed raro cernitur ignis.
Intus enim latitat, sed solos prodit ad ictus.
Nec lignis ut uiuat eget, nec ut occidat undis.

(Ogenj je vedno v njem, a le redko se vidi. Znotraj je namreč skrit, pa samo na udarce izide. Niti lesa mu ni treba, da živi, niti vodá, da ugasne.)

²⁵ XCVIII Echo:

Virgo modesta nimis legem bene seruo pudoris.
Ore procax non sum nec sum temeraria linguae.
Vltro nolo loqui, sed do responsa loquenti.

(Dekle zelo skromno se dobro držim pravil sramežljivosti. Z usti nisem vsiljiva, ne ničemurna z jezikom. Prva nočem govoriti, odgovarjam pa, če kdo govori.)

²⁶ XCIX Somnus:

Sponte mea ueniens uarias ostendo figuras;
Fingo metus uanos nullo discrimine ueri;
Sed me nemo videt, nisi qui sua lumina claudit.

(Prostovoljno pridem in kažem razne oblike; — delam prazne strahove, da se nič ne ločijo od resnice; — toda nihče me ne vidi, če nima oči zaprtih.)

²⁷ XCVI De VIII ut tollas VII et remanent VI (Baehrens):

Nunc mihi iam credes, fieri quod posse negatur.
Octo tenes manibus, sed me monstrante magistro
Sublatis septem reliqui tibi sex remanebunt.

(Zdaj mi boš kmalu verjel, kar pravijo, da je nemogoče. — Osem imaš v rokah, pa ti jaz učitelj pokažem, — če sedem vzamem, zad še šest ti ostane.)

²⁸ Gl. Baehrens, Poetae Latini Minores IV, 384 pod črto.

²⁹ Migne, PL 101, 979/80: Cf. Symposii Aenigma 94, et Bon. Vulcanii pag. 294.

uganki o Adamu ravno Alkuin, ni gotovo; kolikor doslej vemo, je on zanjo vsaj najstarejši vir.

Zastavica o Adamu, Eliju in Lazarju seveda ni edina srednjeveška katekizemska zastavica. Take uganke tudi niso bile domače samo v zahodnoevropskih samostanskih šolah, ampak tudi v vzhodnih. V srbskocerkvenoslovanskem rokopisu iz XV. stoletja stoji v spisku »Razumnik« tole vprašanje z Razumnikovim odgovorom³⁰:

Vapros: što jest drvën ključ a vodna zasovna, a zajec uteče, a lovec pogibe? — Razumnik: drvën ključ jest Moyseov žezl, a vodna zasovna čermnoje more, a zajec byst Moysei, a lovec Faraon. Moysi prëide po suho, udariv žezlom va more, i sastavi se more o Faraonëh i o silëh jëgo (i) pogiboše.

Te katekizemske uganke so po duhovnikih in menihih, po katehetih in pridigarjih, ki so jih vzgojile srednjeveške samostanske šole, našle pot tudi med ljudstvo in se tam neverjetno žilavo hranile od rodu do rodu.

Tako je V. Jagić pokazal, da je ravnokar omenjena cerkveno-slovanska biblična uganka o Mojzesu med hrvaškimi ljudstvom ponarodela. V razpravi »Prilozi k istoriji književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga«³¹ je l. 1868. opozoril ob tej uganki na narodno uganko, ki je bila pred letom objavljena v hrvatski »Vili« (1867) in se glasi v desetercih: Zlati stupci vodu zastupili, — otud lovci zeca naterase; — zec uteče, lovci izginuše. — Odgovor: Kad Mojsije bežeći od Faraona prešao preko mora, a Faraon s vojskom propao u moru.

Za trdoživost ljudskih ugank nam priča med drugim Simfosijeva in Alkuinova »ušiva« uganka. V zvezi z nekimi drugimi ugankami, ki jih poznamo iz latinskega in srednjevisokonemškega Dialoga med Salomonom in Markolfom iz XIV. stoletja, se je ohranila ta uganka v amienski pokrajini vsaj do leta 1877., ko jo je neki Carnoy objavil v 12. številki pariškega narodopisnega lista »Mélousine« le v malo premenjeni obliki: Neki gospod pošlje svojega upravitelja k ubožnim ljudem po denar, ki so ga dolžni. Ko pride h koči, najde doma samo majhnega dečka. Med drugim ga vpraša: »Kje je tvoja mati?« — »Na lov je šla: kar ubije, pušča, kar pa živo ostane, domov prinese.«³²

Tudi bohinjska biblična zastavica o Adamu in Evi, ki ji je Finžgarjev »Divji lovec« odprl pot med vse sloje slovenskega naroda, je došla med slovensko ljudstvo že iz srednjeveških samostanskih in mestnih duhovniških latinskih šol. Prinesli so jim jo tam vzgojeni menihi in duhovniki, veroučitelji in učitelji slovenskega naroda. Narod pa jo je trdoživo ohranil tudi še tedaj, ko so take šale že davno izginile iz šol in katekizemskega pouka.

³⁰ N. S. Tichonravov, Pamjatniki otrečenoj ruskoj literatury II (1863), 443; V. Jagić, Prilozi k istoriji književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga, Kukuljevićev Arhiv za povjestnicu jugoslavensku IX (1868), 108.

³¹ V. Jagić, Prilozi k istoriji književnosti naroda hrvatskoga i srbskoga, Kukuljevićev Arhiv za povjestnicu jugoslavensku IX (1868), 108.

³² A. N. Veselovskij, Žurnal min. nar. prosv. CXCV (1877), 165.